Национальная библиотека Республики Тыва им. А.С. Пушкина

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 93 (16704)

2003 чылдың ИЮЛЬ 29, вторник

Ат салган шагы 18.15
Садар өртээ 3 рубль.

Алдан-маадырларның 120 чыл оюн демдеглээни

ӨГБЕЛЕРИВИС КАЖАН-ДАА УТТУНДУРБАС

Алдан-маадырларның чурту — Сүт-Хөлге июль 24-түң хүнү аяс, чылыг хүн болган. Дүштекиниң 2 шак четпээнде Суг-Аксының чаа Культура бажыңының чанынга юбилейге киржип келген Сүт-Хөл кожуунның аалчылары болгаш чурттакчы чон өөрүшкү-маңнайлыг чыглып келген. Бо культура ордузунуң ажыдыышкынынга киржири ол. Маңаа кожуун чагыргазының баштыңы И.Ш.Монгуш, ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Ш.В.Кара-оол болгаш өскелер-даа байыр чедирип чүве чугаалааш, торгу кожааны одура кескеш, аалчыларны болгаш чурттакчы чонну ынаар киреринче чалаан.

Каш-ла минута эрткен соонда, Культура бажыңынга алдан-маадырларның тура халыышкынының 120 чылынга тураскааткан байырлыг хурал ажыттынган. Бо улуг байырлалдың албан езузу-биле ажыттынганы ол.

Ш.Д.Ооржактың төрүттүнген хүнү-биле байыр чедирип турары.

Сүт-Хөл кожуун чагыргазының баштыңы И.Ш.Монгуш эге сөс-биле байырлалды ажыткан. Бо хүннерде бистиң шуптувуска канчаар-даа аажок улуг болуушкун болуп турар болгай. Ол дээрге өгбелеривис — алдан-маадырларның тура халыышкыны болгандан бээр 120 чылының байырлалы-дыр. Бо төөгүлүг болуушкунну бүгү тыва чон демдеглеп турар. Бистиң нүүрүвүске канчаар-даа аажок бедик харыысалга онаажып турар, үүге дээрге алдан-маадырларның көвей кезииниң салгалдары бистиң Сүт-Хөл кожуунда ажылдап, чурттап чоруур деп, Иван Шыванович айыткан. Алдан-маадырларның тура халыышкыны тыва улустуң төөгүзүнде онза болуушкун болганын ол демдеглээш, оларның хостуг амыдырал, деңгерге, эки чуртталга дугайында изиг күзелдери XX үс чылда боттаныр аргалыг болган. 1914 чылда ийи дакпыр дарлалдан уштунуп, тыва чон Россияның хайгааралынче кирген, улуг күрүнеиниң салдары-биле 1921 чылда Тыва Арат Республика тургустунган, Россияның ачызында ол бурунгаар сайзыралды алган. ТАР 1944 чылда ССРЭ биле Россияның составынга эки тура-биле киргеш, бүгү тала-биле хөгжүлдени алган. Келир чылын 60 чыл оюн төлептии-биле демдеглээрин ол чыылганнарга дыннаткан.

Алдан-маадырларның тура халыышкынының 120 чылынга тураскааткан байырлыг хуралга Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Шолбан Валерьевич Кара-оол байыр чедирген. Ооң чугаалааны болза:

— Бөгүн бис ада-өгберивистиң биске арттырып кааны төөгүлүг болуушкунну — алдан-маадырларның хосталгаже чүткүлдүг демисели болур — 1883-1885 чылдарда кыдат, маньчжур, моол эжелекчилериң болгаш тус чер феодалдарының дарлалынга удур тура халыышкынының 120 чыл оюн демдеглеп эрттирип турар-дыр бис. Тыва чон бодунуң оолдарының түмен кижи шырайлыг түрү тырткан овур-хевирин сактып, оларның чаныссыныш чок тура-соруун, хосталга дээш кызымаккай чүткүлүн кажан-даа утпас болгаш эжелекчилериң эң дерзии шаажылалын буруу шаап, кандыг-даа дайзын тыва чоннуң сүлдезин сулаадып, ооң хей-аъдын кудуладып шыдавазын бөгүн тыва чон билип турар, үүге дизе бистиң маадырлыг өгбеливис — алдан-маадырлар ону херек кырында делегейниң чоннарынга көргүзүп, бедик тура-сорук, хей-аът, сүлдени кадагалап камгалааш, биске өнчү кылдыр арттырып берген, ынчангаш бис орта аажок чоргаарланыр ужурлуг бис. Алыс ол бедик соруувус, эрестиг сеткилхөөннүвүс, маадырлыг сүлде бурунгу өгбелер Күлтегин, Тонукөк болгаш чоокку үелерде илереп келген маадырлар Сүбедей, Амыр-Санаа олардан салгал дамчып чедип келген, ынчангаш аныяктар оларны утпас болза эки.

Алдан-маадырларның көдүрүп турган айтырыглары: тыва кижиниң — бөдүүн араттың хосталгазы, төрээн дылынга хостуг чугаалаары, хостуг ырлап, төрээн хемнерин, тайгаларын, дагларын кезип, тыва езу-чаңчыларны хостуг сагыыры болгаш оон-даа өске айтырыглар бо хүнде безин сөөлгү эвес чергениң айтырыглары болур. Бо талазы-биле алыр болза алдан-маадырларның бодалдары, күзелдери бөгүн бүдүп турар деп болур-дур бис, үүге дизе Тыва улуг Россияның иштинде-даа болза, күрүне овур-хевирин тургускан, Конституциявыс, күрүне органнары ажылдап, баштап турар, демократия хөгжүп орар.

Алдан-маадырларның салгалдары бистиң аравыста ам-даа бар, оларга боттарының адаларының хосталгаже чүткүлүн аажок кадагалап, салгалдардан салгалдарже дамчыдып берип чоруурлар. Бис оларны улам-на эки деткиир ужурлуг бис. Ада-өгбелерни аныяктар утпазын дээш, олар боттарының езу-чаңчылдарын, культуразын, төөгүзүн билип, өөренип алзыннар дээш, бүгү-ле херек үүлдерни кылыр ужурлуг бис.

(Уланчызы 2-ги арында).

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүннерин томуйлаар дугайында

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2003 чылдың июль 23 № 19/128-4 Москва хоорай

«Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының кежигүннерин томуйлаар дугайында» Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының 2003 чылдың июнь 19-та №130 доктаалын күш чок болдурар дугайында Тыва Республиканың Дээди судунуң 2003 чылдың июль 9-та шиитпири-биле холбаштыр база «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң кол магадылалдарының дугайында болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунуң 22 үүлүнүң 7 пунктузунга үндезилээш, Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү кылдыр 1965 чылда төрүттүнген, дээди юридиктиг эртемниг, «Банк Тувакредит» ажык акционер ниитилелиниң юридиктиг кылдызының эргелекчизи, «Чөөн үзелдиг күштерниң эвилели» («Союз правых сил») соңгулда блогундан депшиттирген **Дмитрий Иванович КОЛЬЧИКОВТУ** томуйлаар.

2. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү кылдыр 1961 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем ажылдакчыларының профэвилелиниң Тыва Республикада регионал салбырының Кызыл хоорай девискээр организациязының даргазы, «Чаңгыс эп-сеткил» («Медведь») девискээрлер аразының шимчээшкининиң» соңгулда блогундан депшиттирген **Олег Владимирович ФОРТУННУ** томуйлаар.

3. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү кылдыр 1961 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының секретары, Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязындан депшиттирген **Людмила Ыыыевна КАРА-САЛДЫ** томуйлаар.

4. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү кылдыр 1972 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, республиканың кешвенерология (шээр аарыглар) диспансериниң кол медсестразы, Тыва Республиканың Медицина сестраларының ассоциациязындан депшиттирген **Шорана Артис-ооловна МОНГУШТУ** томуйлаар.

5. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү кылдыр 1963 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Кызыл хоорайның №9 гимназиязының башкызы, «Россияның чаартылга партиязы» политиктиг партияның Тыва регионал салбырындан депшиттирген **Чечена Алдын-ооловна НАМЗЫРАЙНЫ** томуйлаар.

6. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү кылдыр 1977 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Кызыл хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының система талазы-биле администратору Бүгү-россияның «Спортчу Россия» деп эки тура ниитилелиниң Тыва регионал салбырындан депшиттирген **Шончалай Алексеевна ООРЖАКТЫ** томуйлаар.

7. Бо доктаалды «Вестник Центральной избирательной комиссии Российской Федерации» сеткүүлге парлаар.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының даргазы
А.А.ВЕШНЯКОВ.

Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының секретары
О.К.ЗАСТРОЖНАЯ.

ӨГБЕЛЕРИВИС КАЖАН-ДАА УТТУНДУРБАС

Оргу-Шөлде байырлал.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Эргим чонум, алдан-маадырларның тура халыышкынының 120 чыл оюнга тураскааткан байырлал-биле силерге байыр чедирбишаан, эрес-дидим өгбелеривистиң аттары, арын-шырай-

Ш.Д.Ооржактың малчын Ч.А.Ооржакка шаңналды тыпсыш турары.

лары тыва чоннуң сеткил-сагыжынга тураскаалга мөңге артар болзун деп күзээр-дир мен — деп, түннелинде ол чугаалаан.

Тыва Республиканың Чазак кежигүннери Лидия Ондар, Эрес Данзын, Николай Алдачи, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының сайыдының бирги оралакчызы Любовь Варламова сценага бөлүү-биле үнүп келгеш, байыр чедирип чүве чугаалааш, суй белектерин кожуун болгаш суму чагыргаларынга, школаларга тывыскан. Көдээ ажыл-агый яамызы кожууннуң көдээ ажыл-агый эргелелинге "УАЗ-469"-ту, ТР-ниң Кадр политиказының, эртем болгаш өөредилге черлериниң яамызы Алдан-Маадыр биле Бора-Тайга школаларынга компьютерни белекке берген.

РФ-тиң Күрүне Думазының депутады Чылгычы Ондар, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының даргазы Дандар-оол Ооржак, Хоойлужудулга палатазының даргазы Василий Оюн, Улуг Хуралдың депутады Өнер Ондар алдан-маадырларның салгакчылары — сүт-хөлчүлерге изиг байырны чедиргеш, ажылынга чедиишкиннерни, амыдыралынга аас-кежикти күзээннер. Олар байыр чедирген адрестерин, суй белектерин Алдан-Маадыр сумузунуң коллективтеринге бергеннер.

Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Донгакка, Сүт-Хөлге хөй чылдарда ажылдааш, ук девискээрни хөгжүдеринге үлүүн киирген Е.Соловьевтуң уруунуң оглу Кызылдың тус черниң Төлээлекчилер хуралының даргазы Юрий Ананьинге байыр чедирери-биле сөстү берген. Чараш бойдус чурумалдыг, бай байлактыг, ак-көк Сүт-Хөлдүң күш-ажылчы, талантылыг чонунга, мөгелер чуртунуң ээлеринге изиг байырны чедиргеннер.

Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Кызыл болгаш өске-даа кожууннарның делегацияларының удуртукчулары байыр чедирген. Барыын-Хемчиктиң делегациязының байыр чедириишкининге алдан-маадырларның тура халыышкынынга хөй барыын-хемчикчилер киришкенин демдеглээни-биле өскелерден онзаланып ылгалган.

ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызының сайыдының оралакчызы Алдын-оол Кенден төрүттүнген, өскен чериниң чурттакчыларынга юбилейи-биле байырны чедиргеш, чаагай кадыкшылды, аас-кежикти күзээш, өгбүлезиниң мурнундан суй белээн сунган.

Байырлыг хуралга хөй кижи чүве чугаалап, сүт-хөлчүлерге моон соңгаар чедиишкиннерни, өөрүшкүнү, аас-кежикти күзээннер.

Юбилейге тураскааткан хуралдың киржикчилери республиканың база кожууннуң уран чүүл мастерлериниң концертин көрген.

* * *

ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Ш.В. Кара-оол, Чазак кежигүннери, кожууннардан, хоорайлардан келген делегациялары Алдан-Маадыр суурга ол-ла хүн кежээликтей чеде берген. Олар республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң мындаа салбырын, социал объектилериниң, суурнуң ажылы, амыдыралыбиле танышкан.

Суурнуң Самбажык аттыг Культура бажыңынга алдан-маадырларның тура халыышкынының 120 чылынга тураскааткан байырлыг хурал болуп эрткен.

ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Ш.В.Кара-оол чыылганнарга байыр чедирген. Алдан-маадырларның тура халыышкынының 120 чылын сүт-хөлчүлер күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуп турарын ол демдеглээн. Байырлалды төлептиг уткууру-биле ТР-ниң Чазаа 42 чүүлден тургустунган доктаалды хүлээп алган. Оларны күүседир дээш юбилейни белеткээр болгаш эрттирер оргкомитет, кожуун, сумулар чагыргалары кончуг кызымак ажылдаанындан шупту амыдыралда боттанган. Тере-Хая — Суг-Аксы аразының автооруун асфальтылап ажыглалда кииргени кожууннуң моон соңгаар социал-экономиказын хөгжүдеринге улуг ужур-дузалыын айыткан.

Сүт-Хөл кожуун чагыргазының баштыңы И.Ш.Монгуш, Алдан-Маадыр суму чагыргазының даргазы О.Э.Сарыглар, Кызыл хоорайның мэри Д.К.Донгак, Тес-Хем кожуунда Тыва Республиканың девискээр эргелелиниң удуртукчузу О.Ч.Сырат, Сүт-Хөл кожууннуң тус чер Төлээлекчилер хуралының даргазы М.Б.Донгак болгаш өскелер-даа байыр чедирип чүве чугаалаан. Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Калчанович Алдан-Маадыр суму чагыргазынга бир компьютерни белекке берген.

Бо байырлыг хуралга сумуда алдан-маадырларның салгакчыларынга, өнчүнүң бүгү хевириниң ажыл-агыйның мурнакчыларынга, юбилейге белеткелди чорударынга идепкейлиг киришкеннерге суму чагыргазы шаңналдарны тывыскан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

КААЛАМА ЧАА ОРУК

Тере-Хая — Сүт-Аксы аразында орук ажыдыышкыны.

Оон-на ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.В.Кара-оол, ТР-ниң Автоорук эргелелиниң даргазы Д.Ч.Ондар оларның киржилгезибиле орук ажыдыышкынының байырлалыдаа эгелээн. Шолбан Валерьевич сөс алгаш, базымча-дорамчыга удур алдан-маадыр адаларның тура халыышкынының 120 чыл болган оюнга уткуштур Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарның аразынга чаа оруктуң туттунганы Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарның аразынга чаа оруктуң туттунганы чонга канчаар-даа аажок улуг белек бооп турарын онзалап демдеглеп, ону кылган тудугжуларга өөрүп четтирип, оларны мөгейген. Оон соонда РФ-тиң Күрүне Думазының депутады Ч.Ч-Д.Ондар болгаш өскелер-даа сөс алган. Кижи бүрүзү сайзыралдың, буруңгаар хөгжүлдениң эң кол үндезини оруктар дээрзин онзалап демдеглеп, ол оруктуң тудуунга үнген 19 млн. рубль бодунуң үнезинден дыка хөй катап ажыктыг болуп, туттунган орук хөй чыл чонга бараан болур дээрзин чугаалап турганнар. Байырлалдың төнчүзүнде чаа оруктуң лентазын ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Ш.В.Кара-оол болгаш өскелер-даа кескен.

Хемчик чону биче сеткилдиг, хүндүлээчел талазы-биле кымныдаа мурнунга киирбес. Ону ам бо чүүлүмге бадыткаарын оралдажып көрейн. Тыва чоннуң база бир улуг, чоргааранчыг байырлалы алдан-маадырларның тура халыышкынындан бээр 120 чыл болган оюнга киржири-биле «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның корреспондентилери Оргу-Шөлче бар чораан бис. Баштай барып таныжар черивис – Чөөн-Хемчик болгаш Сүт-Хөл кожууннарның аразында чаа туттунган орук. Шынап-ла, Чөөн-Хемчик кожууннуң кызыгаарын эртип, «аъдын дизээлээйн, бодун дизээлээйн» деп уткуп «маңнажып кээр» тере дүрзүлүг хаяларлыг Тере-Хая суурну эрте халдып кээривиске-ле, орук мырыңай чаарттына берди. Чаа туттунган орукта халдып кирип келгенивис ол. Бичии-даа оңгулчиңгил чок, хоюңнаар чүве тутсуп ор бис. Чаа орукту магадап хап олурувуста-ла, Хылдыг-Үзүк артының кырында орук ажыдыышкынын манаан чон көстүп келди. Хамык улустуң мурнунда уткулгага белеткенген узун торгу кадаан, аякта судун туткан үш чараш даңгынаны көрүп четтиктим. Оон соонда-ла Сүт-Хөл кожууннуң чагырга даргазы И.Ш.Монгушту, оон социал политика талазы-биле оралакчызы Валентина Тоорукпаевна Ондарны, өг-бүле, ие, чаш камгалалының талазы-биле килдис эргелекчизи Аяна Кирилловна Ооржакты болгаш өскедаа хөй чонну эргий көрүп, мендилештивис. Валентина Тоорукпаевна дораан-на аяк шайын биске кудуп, орук-суур канчаар келгенивисти сонуургады. Оон үр-даа болбаанда Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Ш.В. Кара-оол халдып келди. Хамык чоннуң кичээнгейи ынаар угланы берди. Даңгына кижиниң ак хевибиле чүмненген чараш кыстар Олеся Монгуш, Аяна Кара-Сал, Аржаана Күшкүл-оол олар:

Ак-көк торгу кадаан сунуп,
Аккыр судун кудуп өргүп,
Хүн дег чырык хүлүмзүрүп,
Күдүк базып уткуп алган.

Борис ОНДАР.

ӨГБЕЛЕРИВИС КАЖАН-ДАА УТТУНДУРБАС

ОЛБУК БОЛГАН ОРГУ-ШӨЛГЕ...

Сураглыг Кара-Дагның чиге баарында олбук болган Оргу-Шөлге алдан-маадырларның тура халыышкынының 120 чылынга тураскааткан янзы-бүрү хемчеглер июль 25, 26 хүннеринде уламчылаан. Мында республиканың бүгү кожууннарының, хоорайларының төлээлекчилери чыылган, олар янзы-бүрү бараанарны, амданныг аъш-чемнер аймаан саткан, маргылдааларга кончуг идепкейлиг киришкеннер. Каткы-хөг, оюн-тоглаа, хөгжүм-ыры орай дүнеге чедир уламчылаар...

Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак ажыл-албанының аайы-биле Новосибирск хоорай чорааш, алдан-маадырларның тура халыышкынының 120 чыл юбилейиниң байырлыг ажыдыышкынынга киржип шыдаваан. Оргу-Шөлге июль 25-те чеде бергеш, байырлал хемчеглеринге киришкен. Алдан-маадырларның тура халыышкынының 120 чылынга тураскааткан хөй кижи киржикчилиг митинг июль 26-да аңаа болуп эрткен.

Сүт-Хөл кожуун чагыргазының баштыңы И.Ш.Монгуш ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржактың төрүттүнген хүнү-биле холбаштыр байыр чедирген адрести номчаан. Ында Шериг-оол Дизижиковичиниң Тыванның социал-экономиказын хөгжүдер, күрүне тургузуун сайзырадыр херекке киирген үре-түннелдиг ажыл-чорудулгазынга бедик үнелелди бергеш, ооң берге болгаш харыысалгалыг, чымыштыг ажыл-ижинге чедиишкиннерни Шериг-оол Дизижиковичиге, ооң чоок кижилеринге быжыг кадыкшылды, аас-кежиин, өөрүшкүнү күзээн. Кожуун чагыргазының өмүнээзинден суй белекти аңаа тывыскан.

Шериг-оол Дизижикович сөс алгаш, төрүттүнген хүнү-биле байыр чедиргени дээш ак-көк Тыванның, Сүт-Хөлдүң бүгү чонунга, Оргу-Шөлде чыылган байырлалдың киржикчилеринге сеткилиниң ханызындан өөрүп четтиргенин илереткен.

Алдан-маадырларның тура халыышкынының 120 чылының төөгүлүг байырлалынга киржири-биле чедип келген Бай-Тайганың, Барыын-Хемчиктиң, Чөөн-Хемчиктиң, Өвүрнүң, Сүт-Хөлдүң болгаш өске-даа кожууннарның, хоорайларның төлээлекчилеринге бо юбилей-биле холбаштыр байырны Чазак Даргазы чедиргеш, оларның ажыл-ижинге, амыдыралынга чедиишкиннерни, быжыг кадыкшылды күзээн.

Хосталга, эрге-шөлээ дээш демисежип чораан бистиң өгбелеривистиң бодап чораан бодалдары, күзеп чораан күзелдери бо хүннүң амыдыралында боттанганын ол чугаалаан. Тыва чон бодунуң күрүнезин тургускан, ооң бурунгаар хөгжүлдези, чаартылгазы дээш ажылдап келген, ажылдап турар. Тыва күрүне боду Конституциялыг, Туктуг, Сүлде демдектиг, ыдык ырлыг демократияның оруу-биле сайзырап орар, моон соңгаар-даа хөгжүүрүн ол айыткан.

Алдан-маадырларның чурту — Сүт-Хөл кожуунун хөгжүдеринче ТР-ниң Чазаа улуг кичээнгейни салып келген, моон соңгаар-даа бо чаагай херекти уламчылаарын дыңнаткан. Сүт-Хөлге дуза көргүзери-биле тускай доктаалды Чазак хүлээп алган, ооң 42 пунктузу долузубиле күүсеткен. Теве-Хая — Суг-Аксы аразының оруун асфальтылаан, Культура бажыңын ажыглалда киирген, Ишкинде 8 чурталга бажыңын тудуп турар болгаш өске-даа объектилерни кылган, оларны тударынга эвээш эвес акша дузазын Чазак чедирген. Кожууннуң социал адырын хөгжүдеринче, чоннуң амыдыралын экижидеринче база улуг сагышты салган, кылдынган ажылдар эвээш эвес. Бо бүгүнү боттандырар дээш кожуун, сумулар чагыргаларының удуртукчулары кызымак ажылдаанын ол чугаазынга демдеглээш, оларга моон соңгаар чедиишкиннерни күзээн.

Тыва күрүненің сайзыралы, тыва улустуң амыдырал-чурталгазын экижидер дээш эки ажылдаарын Шериг-оол Дизижикович аазаан.

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Сүт-Хөл кожуунуң социал экономиказын хөгжүдеринге киирген ачы-хавыяазы дээш күрүне шаңналын алган бөлүк ажылдакчыларга шаңналдарны байырлыг байдалга тывыскан.

Байырлалдың киржикчилеринге республиканың болгаш кожууннуң атсураглыг артистери концерт көргүскен.

Алаш-оол ХЕРТЕК.

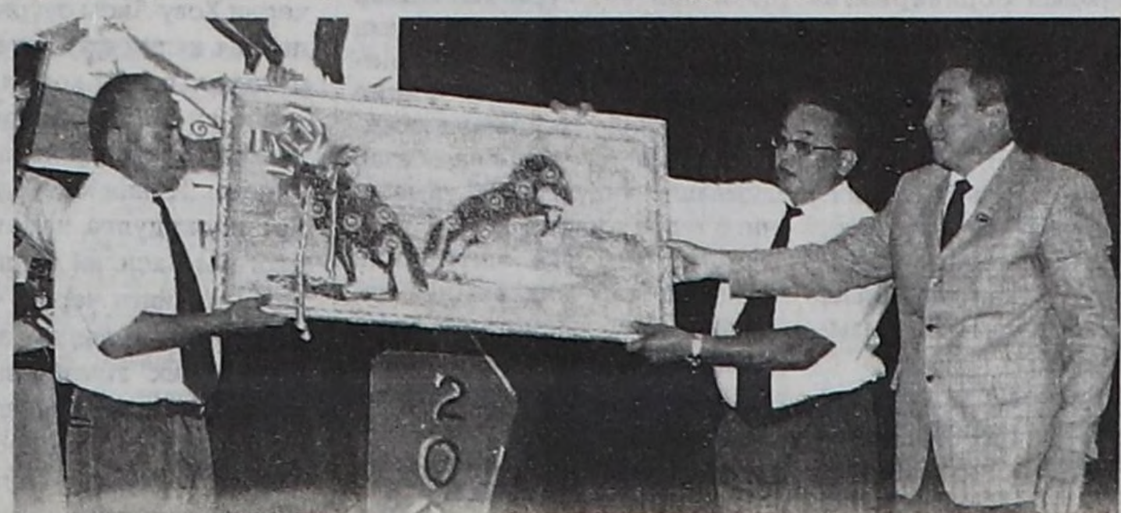

Чуруктарда: *байырлал үезинде.*

БАЙЫРЛАЛДА АЖЫТТЫНГАН ЧАА БАЖЫҢ

Чаа орук ажыдыышкынының соонда хамык чон Сүт-Хөл кожуунуң Суг-Аксы суурга чедип келген. Суурже кирер оруктуң мырыңай кыдыында ийи каът чаа бажың бедип үне берген тур. Ол база-ла чаа туттунган Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал хандырылга яамызының Сүт-Хөл кожуунга назы четпээннерге социал реабилитация чорудар бажыңы болган.

Алдан-Маадыр адаларның тура халыышкынындан бээр 120 чыл болган оюнга уткуштур база бир чаа бажың ажыдыышкыны аңаа болган. Баштайгы сөстү ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызының сайыдының бирги оралакчызы Любовь Дондуповна Варламова алгаш, чылыг сөстерни чугаалааш, ук бажыңга ажылдаар эштерге ооң дүлгүүрүн тывыскан. Ооң соонда ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Ш.В.Кара-оол болгаш өскелердаа байыр чедирип, чүве чугаалаан. ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызының оралакчызы Алдын-оол Ондарович Кенден бодунуң өг-бүлезиниң мурнундан белекти база сунган.

Ооң соонда Олча, Чолдуг, Айза деп чаптанчыг чаштар чыылганнарга танцы көргүзүп эгеледи. Чарлакчының аазатпай болуп, эрте чарлапканы-ла ол боор, чаптанчыг чаштарның солун танцызы төнмээнде-ле, чаа бажыңның лентазын кезип, оларны базып каа дег чаа бажыңче шургуп кире бердилер. Чаа бажыңның иштидаа кайгамчык, дерилгешимелдези-даа эки болган. Ажыдыышкын соонда ук чаа бажыңның артынга, херим иштинге шайлаашкын болган. Аңаа база-ла ук албан чериниң кижизидикчизи Долаана Оолаковна Кара-Сал дээн чижектиг салым-чаяанныг аныяктарның аян-ыры куттулуп, тыва шиме дашкаларга Сүт-Хөлдүң чалгыглары дег мөндүңейнип, ужа-төштүң ууттунмас кылын чаа сирлеңейнип, хүндүткелдиң, найыралдың аъш-чемин чооглап мага хандывыс.

Борис ОНДАР.

ЧУРУКТАРДА: ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Ш.В. Кара-оол ажыдыышкын үезинде; албан чериниң чаа бажыңы.

САДЫЯНЫҢ САЛГАЛЫ

Эки кижилерниң ук, төрел салгалы безин оларның боттарын дөзээр, эрес-кежээ болур. 120 чыл мурнунда Кара-Даг, Оргу-Шөлге эзир дег ужугуп, иштикиниң, даштыкының дарлалынга удур демисежип турган алдан-маадырларның бирээзи Садыяның дугайын кым номчуваан, билбес боор. Ол эң эрес дээн өгбелериң бирээзи чораан. Виктор Көк-оолдуң "Самбажык" деп шиизинде безин Садыя хой аразы-биле халдып бар чорааш, Сеңгин чаңгының иртин аът кырындан читкелээш, үңгерип алгаш, сүрген шакпынчыларга четтирбейн барганын чугаалап турар болгай.

Оргу-Шөлге байырлал үезинде Садыяның уруунуң оглу Чолдак-Ашактың хеймер оглу Мышкыр-оол Чолдак-Ашакович Монгушка ужураштым. Ол өгбези ышкаш Тыванның ховар дээн оолдарының бирээзи, бирги охотовед-зверолог специализи болуп, чуртунга, чонунга хөй чыл бараан болуп чоруур.

ЧУРУКТА: хоочун охотовед-зверолог М.Ч-А. Монгуш тергиин эки өөредилгелиг уйнуу Шеңне-биле.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

• Эрткен дыштаныр хүнде Россияның Соңгу флодунуң төвү Североморск хоорайга чурттуң камгалал сайыды Сергей Иванов чеде бергеш, "Петр бир" дээр аар крейсерниң кырынче үнүп, Шериг-Далай флодунуң профессионал байырлалынга холбаштыр далай-жыларга байыр чедирген. Бо байырлалды ыраккы Владивостокка база чаңчыл езугаар демдеглээн. Ынчалза-даа бо флотта корабльдер саны эвээжеп, ырак походтарже үнмейн турары көзүлген.

• Мари Эл Республиканың президентизи Леонид Маркелов көдээ ажыл-агый механизаторларының дүжүт ажаап алыышкынынга белеткел байырлалынга киришкеш, ажаап алыышкынга аъш-чем, техника, удуур-чыдар, чунар черлер белеткели эки болганын демдеглээн. Механизаторлар звеноларын хоочуннар-биле быжыглаан чорук дуржулга солчурунга идигни бээр.

• Чулчуруур кижилер аравыста чок эвес. Ульяновск областың көдээ бир суурунуң чурттакчызы Иван Корово дээрзи ындыг кижилерниң бирээзи турган. Политика билбес-даа болза, ону-ла чулчуруур, чүү-даа деп орар. Ашааның ындыг "илеткелдеринге" шыдашпайн, кадайы беш уруун, чаңгыс инээн ап алгаш, ада-иезинче көже бээрге, улуг "политик" угаан киргеш, ажылдаар черни тып ап, өг-бүлезинге ээп келген.

• Ингушетияга Б.Бараевтиң дээрбечи бөлүүнге камикадзе кадайлар чыырынга киржип турган Э.Муратованы тудуп бажыңнаан. Ол КНО-нуң бир ажылдакчызын оорлаарынга база киришкен кижи, истелге эгелээн.

• Ыраккы Чөөн чүкте кандаашкын уржуунда 224 кезек черде өрттер хып турар. Хабаровск крайда 88 өрт кыппышаан. Өрттерге удур 40 самолет, вертолетту, хөй санныг кижилерни хаара туткан-даа болза, өрт кыварының темпизи кызырылбайн турар.

• Саддам Хусейнниң оолдары Удейни болгаш Хусейни америк эрге-чагыргаларга айтып берген кижи Ирактың иштики херектер яамызының сайыды, ол 30 миллион доллар шаңналды алыры-биле Америкада чеде берген деп, чугаа дыңналып эгелээн.

• Ирак шериглериң чепсээн хураап, оларны тарадып эгелээни арай-ла элекке болган деп, Египеттиң президентизи Хосе Мубарак санап турар, чүге дизе Иракта 400 муң ажыг кижилер ажыл чок, кем-херек үүлгедиишкиннери көвүдээн деп, ол медеглээн.

• Филиппиннерде шериг эргилдези болган. Тура халышкан шериглер чурттуң президентизин дүжүрерин негеп турар. Ынчалза-даа президент Филип Ворге Арройо (херээжен кижи) үймээнчилерни күш-биле базар дужаалды үндүрген, 80 үймээнчини тудуп хоругдаан.

• Спорт. Сугга эштириниң делегей маргылдаазынга киришкеш, россий эштикчи Александр Попов үш алдын медальды чаалап алган.

(АГЕНТИЛЕЛДЕР МЕДЕЭЛЕРИНДЕН).

Өвүрге наадым

КӨРҮШТҮГ-ДАА, СОЛУН-ДАА

Аът чарыжы. Өвүр кожуунуң ажыл-ишчилериниң наадым байырлалынга улуг аъттар чарыжынга Николай Монгуштуң, Александр Тюлюштуң, Алексей Бегзиниң, аныяк аъттар аразынга Ондар-оол Тюлюштуң, Юрий Донгактың, Сыдым-оол Туматтың, челер аъттарга Эртине Чөкпектиң, Мерген Ондарның болгаш Владимир Монгуштуң аъттары эрткен.

Өг тигери. Баштайгы көрүштүг солун мөөрейлер өгну бузары, тигеринге саглыжылар тиилээн. Ийиги, үшкү черлерни Дус-Даг, Солчур командалары үлешкеннер. Дараазында 1 эр, 1 херээжен кижи хунан ирт дөгереринге база-ла саглыжылар тиилээн, 2-3-кү черлер — Дус-Даг, Солчур командаларында.

Шыдыраа. Шыдыраа маргылдаазы эр улус аразынга ийи бөлүкке, херээжен ойнакчылар аразынга бир бөлүкке ийи хүн үргүлчүлээн. Эр ойнакчылар аразынга хоочун ойнакчы Кызыл-оол Ооржак тиилээн, ийиги черни Саглы сумузунуң Свердловск хоорайда сургуулу Валерия Куулар, 3-4-кү черлерни Степан Тюлюш, Кызыл-оол Дондук алганнар. Херээжен ойнакчылар аразынга Валерия Куулар бүзүрелдии-биле тиилээн. Изольда Тюлюш, Елена Дамдын, Чаяна Монгуш 2-4-кү черлерни үлешкеннер.

Өг көрүлдези. Сумулар аразынга өг көрүлдези чидиг деңнелге эрткен. Бирги черге Чаа-Суурдан аныяк малчыннар Артур, Чочагай Тюлюштерниң өө, Дус-Даг сумузундан малчыннар Анатолий Донгак, Ираида Натпий-оолдуң өө ийиги черни, Сарыг-Хөлден аныяк өг-бүле Орлан Ооржак, Шораана Чыдымның өө 3-кү черни ап, 5-3-2 муң рубль түңнүг шаңналдарга төлептиг болганнар.

Байырлыг кежээ. Байырлыг хуралга 12 мурнакчыларга, хоочуннарга "Өвүр кожуунуң хүндүлүг хамаатызы" деп атты тыпсып, акша шаңналдарын берген. 8 үлегерлиг мурнакчыларны кожуунуң Хүндүлел номунче киир бижээш, белектерни тывыскан. Хуу мал тудуп турар болгаш улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турарларга ниитизи-биле 88 кижиге белектерни, хүндүлүг бижиктерни тывыскан. Ол кежээни "Тыва — бистиң өргээвис" деп республика фестивалының киржикчилериниң концерти, уран чүүл төвүнге 30 хардан өрү назылыгларга "Төрүттүнген хүнүңбиле, төрээн кожуун" деп темалыг кожуунуң төпчүткен библиотека ажылдакчыларының эрттиргени солун кежээзи, чайгы театрга аныяктарга дискотеказы улам шиник киирип каастаан.

Мөгелер хүрежи. Байырлыг чыскаалга бүрүнү-биле дериттинген аъттарның, мунукчуларның мөөрейинге Владимир Монгуш, Мерген Монгуш, Буян Дүвендей, Күдер-оол Хуурак тиилээш, республика Наадымынга киржир эргени чаалап алганнар. 64 улуг мөгелерниң аразындан республиканың Начын мөгези Чимит Куулар шүүлген. Үжүүрлешкен мөге Буян Дүвендей, 3-4-кү черлерде аныяк, өзүп орар мөгелер Айдыс Куулар, Ким Седен-оол. 18 харга чедир аныяк мөгелер аразынга хүрешке Аңгыр Куулар, Алексей Монгуш, Чаян Кыргыс, Белек Самбуу шаңналдыг черлерни ээлээннер. А аъш-чем делгелгезинге саглыжылар, чаа-сууржулар, ак-чыраажылар, дус-дагжылар амданныг тыва аъш-чемин делгеп, садып-саарып, тиилекчилер болганнар.

Шыдыраа САЯ.

СПОРТ

ЭҢ ОНЗАГАЙ ОЙНАКЧЫ

Чеди-Хөл кожуунга болуп эрткен бут бөмбүүнүң маргылдааларынга сумулардан болгаш кожуун төвүнден шупту 12 командалар идепкейлиг киришкен.

Ийи хонук үргүлчүлээн чидиг демиселдиң түңнелинде бирги черни Хову-Аксы суурнуң Юбилейная кудумчузунуң аныяктарының чыынды командазы алган. 1-ги черни ээлээн спортчуларга 8 муң рубль шаңналды тыпсып, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының даргазы Василий Оюн деткикчилээн. Ийиги черни Чеди-Хөл кожуунуң чылыдылга төвүнүң "Энергетик" командазы кожуун чагыргазының мурнундан 5 муң рубль-биле шаңнаткан. 3-кү черни "Сайлыг" сумузунуң командазы ээлеп, 3 муң рубль-биле шаңнатканнар (деткикчизи Чеди-Хөл кожуунуң чагыргазының мурнундан тус черниң Төлээлекчилер хуралының даргазы Алексей Ондар). 4-кү черде — Чал-Кежигниң командазы (шаңнал 2 муң рубль).

"Эң эки халдакчы" деп атка удурланыкчызының хаалгазынче 7 удаа бүзүрелдии-биле бөмбүктү киир тепкен Артур Хертек төлептиг болган. "Эң эки камгалакчы" деп атка Евгений Кызыл-оол, Айдың Мөгедар төлептиг болганнар. "Эң улуг назылыг ойнакчы" 54 харлыг Тараачын-оол Иргитке, "Эң аныяк ойнакчы" 16 харлыг Артыш Ооржакка, "Эң онзагай ойнакчы" кашпагай чараш оюннуг Орлан Самбуу оларга база тускай шаңналдарны тывыскан.

Надежда ЧАМЗЫРЫН.

Чагаалардан одуруглар

Өрелерни дуглаан

Мөңгүн-Тайга кожууннуң саң-хөө килдизиниң дыңнатканы-биле килдис 1-ги чартык чылдың түннелдерин үндүрүп турар. Кожуунда бюджет албан черлериниң ажылдакчыларының шалыңының 6 айның чартыы төлеттинген. Эрткен хонуктарда инвалидтерге шилчиттинген 1013 муң рубль түннүг чурталга субсидияларының үлелгезин чоруткан. Республиканың одалга черинде инвалидтерниң хөмүр дээш өрезинге 103 муң рубль, "Тувкоммунэнергоже" чырык дээш 10 муң рубльди шилчидип, чамдык өрелерни дуглаан.

«Ала-Тайга» лагеринде

Мөген-Бүрен суурнуң уругларның кадыкшылын быжыктырар сорулгалыг «Ала-Тайга» лагери 3 дугаар чыл ажылдап турар.

Бо хүннерде майгыннарга чурттаар «Ала-Тайга» лагеринде 2-ги сезонда 25 уруглар кадыын экижидип, дыштаныр турар.

Чойган САНЧАЙ.

Школа музейи

Эрткен дыштаныр хүннерде Мугур-Аксы ортумак школазынга музей ажыттынган. Республиканың «Алдан-Маадыр» национал чурт-шинчилел музейинден эртемденнер, килдис эргелекчилери: Кара-кыс Монгуш, Лаида Амбар-оол, чурукчу Май-оол Даржай, школаның башкызы, музейниң тургузукчуларының бирээзи Галина Салчак олар кайгамчык чараш музейни тургузуп, өзээн салган.

Тукту аскан

Туризм, чогаал ажылын катай улаачылап турар республикада билдингир чогаалчы Маадыр-оол Ховалыгның удуртулгазы-биле алдан-маадырларның 120 чылынга тураскааткан Мөңгүн-Тайганың шыпшыынче үнүүшкүн болган. Үнүүшкүнге Кызылдың 2 дугаар школазының башкызы Марианна Сурунчап, чурукчу Май-оол Чооду, Виктор Чочагар, эстон журналист, аян-чорукчу Эрик Сарв киришкен.

Лидия ИРГИТ.

Мал өзүлдезин түннээн

Бай-Тайга кожууннуң эрткен чылды түннээн наадым байырлалы «Тей адаа» дижир чокпак теректиг Хемчик хемниң унунга болуп эрткен. Бо байырлалга ажылчы чоннуң болгаш хуу чоннуң малының өзүлдезин түннеп, үлегерлиг көдээ ишчилерни шаңнап, мактаан.

Аът чарыжы, 48 мөгениң хүрежи, чадаг чарыш база өске-даа оюннар байырлалды каастап, шынарлыг эрттирерінге идиглиг болган.

Кат-чимис, тоорук чыып...

Кожуунда уругларга болгаш өг-бүлелерге социал дуза чедирер төптүң удуртукчузу, ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы Ольга Хомушкунуң удуртулгазы-биле уругларның чайгы дыштаныылгазы организастыг, эки эртип турар. Удавас 3-кү сезон доостурга, катчимис, тоорук чыыр күш-ажылчы 4-кү сезонну ажыдарының белеткел ажылдары чоруп турар.

Аарыг кижилерге таарымчалыг

Мооң мурнунда чылдарда Бай-Тайгадан өкпе аараан кижилер Барыын-Хемчик кожуунуң эмнелгезинге эмнедип турган болза, бо чылдың бирги чартыындан эгелеп кожуун эмнелгезинге өкпе аарыындан аараан аарыг кижилерни эмнээр тускай салбырны тургусканы-биле аарыг кижилерге эптиг, таарымчалыг байдал тургустунган. Эмнелгениң улуг эмчизи Аяна Владимировна Ортун-Назынның удуртулгазы-биле эмчилер аарыг кижилерни даңзыга ап, эмнеп, аарыгга удур профилактиктиг ажылдарны доктаамал чорудуп турар. Чыдар эмнелгеде 4 эмчи сестралары, 4 санитаркалар хондур-дүндүр ажылдап турарлар.

Аржааннарже аъттаныптар

Бай-Тайга кожууннуң төп библиотеказы тургустунганындан бээр күзүн 50 чыл оюн демдеглеп эрттирер. Библиотеканың дуржулгалыг ажылдакчылары Минчеймаа Ооржак, Чимис Адыг-оол допчулал беседалар, номнар чедирери-биле Дустуг-Хем, Бел аржааннарынче үнүүшкүннер кылырынга белеткенип турар.

Семис-оол АДЫГ-ООЛ.

Байыр чедиргеннер

Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик кожууннарның девискээринде бойдус камгалалының специализи, Төлээлекчилериң тус чер хуралының депутады, ураншевер сиилбикчи, хөгжүмчү Кызыл-оол Конгарович Монгуш 50 харлаан. Ооң Хемчиктиң көвүрүг чанында кылган аң-мең дүрзү-хевирлери көрүштүг. Кызыл-оол Монгушка байырлалын таварыштыр Төлээлекчилериң тус чер хуралының бөлүк депутаттары байырны чедирип, ооң ажыл-ижинге, амы-хууда чурталгазынга чаа-чаа чедиишкиннерни, ал-бодунга каң дег кадыкшылды күзээннер.

Бораш ОНДАР.

«Тыва спорт» — холувуста

«Тыва спорт» солуннуң баштайгы үндүрүлгезинден солун медээ: «Тыва спортчуларның 1992-2002 чылдарда спортчу маргылдаалардан делегейниң бирги чери дээш 16 алдын, 8 мөңгүн, 19 хүлер медальдарны, Европа болгаш Азия маргылдааларындан 19 алдын, 15 мөңгүн, 15 хүлер, Россия дээш 141 алдын, 98 мөңгүн, 108 хүлер, ниитизи-биле 347 шаңналдарны чаалап келген.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

Сергелер-биле шаңнаан

Кызыл кожууннуң Ээрбек сумузунуң ажыл-ишчилери наадымын эрттиргеннер. Байырлалга Сесерлиг, Баян-Кол, Терлиг-Хая суурларындан база Кызыл хоорайдан аалчылар, спортчулар кээп киришкен.

Тиккен өглерге аалчыларны чалап, изиг-хан, хойтпак арагазы, тыва аъш-чем-биле халас шайлаткан. Сумунуң мурнакчы ишчилерин шаңнап, мактап демдеглээн.Хүрешке шүүлген мөгени,эрткен аъттың ээзин сергелер-биле шаңнаан. Чыылган чонга суурнуң бот-тывынгыр артистери, школачылары баштак кожамык, ырылар, шүлүктерлиг чаа программалыг концертин сонуургаткан. Кызыл кожууннуң чурттакчылары удавас август 1-2-де кожууннуң наадымын байырлап эрттиреринге белеткенип турар.

Василий УЙНУКАЙ.

КӨК-ТЕЙ ФЕРМАЗЫНЫҢ ЧОНУ УТТУНДУРБААН

Бо чылдың май 17-де «Шын» солунга корреспондент Борис Ондарның «Көк-Тей фермазы октаттынган» деп үүлүн номчукчулар эскерген-не боор.

Бодумнуң бо үүлүмге Кызыл кожуун чагыргазының даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы А.Х.Монгуш, ниити килдис эргелекчизи Л.Н.Григорьева, Каа-Хем суму чагыргазының даргазы Т.А.Сандакова олар-биле ужуражып, чугааны кылгаш, үстүнде адааным үүлге хамаарыштыр чамдык кылдынып турар ажылдар-биле номчукчуларны таныштырар-дыр мен.

Бистиң амыдыралывыстың рынок экономиказынче шилчилгезиниң кол сорулгазы – чоннуң, албан организация черлериниң, бүдүрүлгелериниң, коллективтиг ажыл-агыйларның бот-хандыртынар чорукту чедип алыры-ла болгай. Бот-боттарын хандыржыры, ала-чайгаар чоннуң амыдыралының негелделерин езугаар тургустунган ниити улуг экономиканың «клетка» азы «точказы» болуру ажылдап турар кижи, бүдүрүлге, ажыл-агый бүрүзүнүң херээ. Үе ынчаар тургустунуп келирге, белен амыдыралга, баш удур планныг экономика тургузуунга чаңчыккан кижилер бергелерге таваржып эгелээн. Үстүнде авторнуң Көк-Тей фермазының дугайын бижээни чаңгыс талаланчак, шүгүмчүлелдиг болганын номчукчу эскерген боор. Ук үүлдү чырыкче үндүрерде кожууннуң кол удуртукчулары-биле ужуражып, журналисчи истелгени чорудар ужурлуг турган. Ийе, амгы үеде Көк-Тей ферма-даа, суур-даа эвес, юридиктиг статузу безин чок берге байдалда турары шын. Ынчалза-даа ол октаттынмаан. Амгы үеде ук «ферма» Каа-Хем суур чагыргазының составында турар болгаш, ооң сайзыралынга, чурттакчыларының социал амыдыралының хөгжүлдезинге хамаарыштыр хемчеглер алдынып турар. Суму чагыргазы чылдыңна социал сайзырал төвүн дамчыштыр «ферманың» чурттакчыларынга картофель үрезинин үлеп берип турар. Эрткен чылын ниитизи-биле 4 тонна картофель үрезинин үлээн. Үрезинниң чартык кезиин ук «ферманың» чурттакчызы Р.К.Допчун-оолга удурткан 15 кижи составтыг ногаажылар бригадазы ооң чоогунда 3 га черде тараан, артканын эң берге байдалдыг 25 өг-бүлеге үлеп берген. Бо чылын 5 тонна хире картофельди чонга үлээн. Оон ыңай 7 кижини кожуунуң чонну ажыл-биле хандырар төвүнүң учедунда тургускан. Көк-Тейде эмнелге пунктузу ажылдап турар. Эге школа ажылдакчызы К.Х.Монгуштуң удуртулгазы-биле херээженнер чөвүлели бодунуң ажылын эгелээн. Чоннуң культурлуг дыштанылгазын ук чөвүлел эге школа коллективи-биле кады чорудуп турар.

Кызыл кожуун чагыргазы база ол черниң байдалын хайгааралга ап, ниити хуралдарга, чыыштарга чоннуң санал-оналын деткип, аңаа «мини-ферма» азы кооператив ажыдарын өөренип көрүп турар. Хуу кижилерге лизинг таварыштыр мал садып алырының дугайында билдириишкиннерин хулээп ап турар. Үениң нарын байдалының салдары-биле бо айтырыглар ажык хевээр артпышаан. Келир үеде ук «фермага» тууйбу заводун ажыдары планнаттынып турар.

Ольга САНДАРАА.

Каа-Хем суур.

РЕДАКЦИЯДАН. Чоокта чаа «Шын» солунга парлаттынган «Көк-Тей фермазы октаттынган» деп үүлде колдуунда ук чурттакчылыг черге суму азы арбан эрге-байдалын тургузуп, боттары тускай эрге-чагыргалыг болурунуң дугайында үүлдер онзалап демдеглеттинген болгай. Тыванның чамдык Качык, Оттук-Даш, Шаңчы дээн ышкаш суурларында чурттакчы чоннуң саны Көк-Тей фермазыныындан көңгүс эвээш. Ол хирезинде олар суму статустуг болгай. Оларга деңнээрге, Көк-Тей «фермазының» бажыңнары-даа, чурттакчылары-даа, аныяк өг-бүлелери-даа, сургуулдарының-даа саны хөй, езулуг суму деңнелдиг суур-дур. Аңаа суму чагыргазын тургузуптар арга болу берзе, ол чурттакчылыг черниң сайзыралынга улуг дөгүм болур ийик.

ЭҢ БЕДИК ШАҢНАЛЫ-БИЛЕ

2002 чылдың декабрь 15-те Германияның президентизиниң Чарлыы-биле Моолдуң хамаатызы, тыва чогаалчы Чинагийн Галсанга Германияның эң бедик шаңналы «Федерационный крест за заслуги» деп орден-биле шаңнаан. Ук шаңналды 2003 чылдың январь 15-те Берлин хоорайга Германияның Чазааның баштыны Герхард Шредер байырлыг байдалга тыпсып берген. Шаңнал тыпсыр езулалга европа чурттарының федерациязы (немец дылдыг Швейцария, Австрия, Нидерландия, Швед күрүнелериниң) элчин сайыттары база Моолдуң элчин сайыды киришкен.

2003 чылдың июль 8-те Моолдуң парламентизиниң даргазы С.Төмөр-Очириниң чалалгазы-биле аалдап келген Германияның Бундестазының (парламентизиниң) вице-спикери Антье Фольмер чогаалчы Ч.Галсанның төрээн чурту – Сенгел сумуга албан езузу-биле аалдап четкеш, ында чурттап турар тыва чоннуң амыдырал-чурталгазын сонуургап, найыралчы ужуражылганы эрттирген. Ужуражылга үезинде Герман Чазактың эң бедик шаңналы болур «Федерационный крест за заслуги» орденин тыва национал хевин кедип алган чогаалчы Ч.Галсанга төрээн черчуртунга, төрел чонунуң мурнунга база катап байырлыг байдалга Антье Фольмер тывыскан. Дээрги Антье Фольмер шаңнал тыпсып тургаш: «Моолдуң бедик Алдай даанга төрүттүнүп өскен, тыва чоннуң оглу Чинагийн Галсан Гете Шиллер, Карл Маркс сугларның төрээн дылы – немец дылды долузу-биле өөренип шиңгээдип ап, тыва болгаш моол чоннуң байлак төөгүзүн, кайгамчыктыг культуразын немец дылдыг 100 ажыг сая чонга уран-чечен сөстери-биле бараалгадып, оларның кичээнгейин хаара тудуп ап шыдааны кайгамчык. Чогаалчы Чинагийн Галсанның чымыштыг улуг ажыл-ижин Германияның Чазаа бедии-биле үнелеп, Азий диптиң чогаалчыларының аразындан эң баштайында тыва уктуг чогаалчы Чинагийн Галсанга тыпсып турары бо. Бо орден-биле чүгле Галсанның алдар-хавыяазын үнелеп шаңнаан эвес, а бүгү тыва чонну шаңнаан орден деп бүзүрелдии-биле чугаалап болур мен. Шак мындыг талантылыг чогаалчыны өстүрүп каан Тыванның чону силерге Германияның Чазааның болгаш чонунуң өмүнээзинден өөрүп четтиргенивисти илередип, курлак чедир мөгеер аас-кежиктиг болганымга улуг өөрүп тур мен» деп чугаалаан.

Германияның Бундестазының (парламентизиниң) вице-спикери, доктор Антье Фольмер, Германияның Моолда турар элчини Майкл Форверк база Германияның хөгжүм уран чүүлүн шинчилээр национал төптүң директору, профессор Герт Вагнер олар чогаалчы Ч.Галсанның өскен-төрээн чурту – Сенгел сумунуң Артыштыг, Кара-Дагга чедип, 3 хонук дургузунда ол черлерге дыштанып алгаш, июль 19-та Улан-Батор хоорайже ужуп чорупкан.

Июль 20-де Германиядан аалдап келген Антье Фольмерге баштаткан төлээлерни Моолдуң парламент даргазы С.Төмөр-Очир, Моолдуң Чазааның кежигүнү, өөредилге болгаш культура сайыды А.Цанжит, Моолда турар даштыкы чурттарның элчин сайыттары болгаш өске-даа харыысалгалыг кижилер Улан-Батор хоорайның «Буянт Ухаа» аэропортундан чуртунче үдеп аъткарган.

Баярсайхан БАДАРЧ.

СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ КОЛ КӨРГҮЗҮГЛЕР

ТР-ниң 2003 чылдың январь-июньда социал-экономиктиг байдалы

ҮЛЕТПҮР

Республиканың үлетпүрү хууда сайгарлыкчылар-биле кады амгы күштүг өртектер-биле 644,4 млн.рубльдиң продукциязын бүдүрген, азы 2002 чылдың январь-август айларның деңнели-биле алырга, өзүлдези 105,6 хуу болган.

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң структуразын алгаш көөрге, оларның хөй үлүү электри энергиязынга — 33,5 хуу, өңнүг металлургия — 17,6 хуу, одаар чүүл үлетпүрүнге — 13,6 хуу, аъш-чем үлетпүрүнге — 20,6 хуузу хамааржып турар.

Бо чылдың алды айларында чүгле металл болбаазырадылгазы, далган, крупа, чарба болгаш полиграфия үлетпүрүнден аңгыда, республиканың шупту бүдүрүлгелери бараанныг продукция бүдүрерин өстүрген.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ

Көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүлериниң талазы-биле көдээ ажыл-агый бүдүрүүшкүнүнүң ниити хемчээли бо чылдың январь-июнь айларда баш удур санаашкын-биле алырга, амгы күштүг өртектер-биле 489,5 млн.рубль, азы 2002 чылдың ол үезі-биле деңнээрге, 92,1 хуу болган. Көдээ ажыл-агыйның продукциязының 14,2 хуузу көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге (биче бүдүрүлгелерни болгаш дузалал ажыл-агыйын киириштир) 81,5 хуузу чурттакчы чоннуң ажыл-агыйынга, 4,3 хуузу арат (тараачын) ажыл-агыйларынга хамааржыр (2002 январь-июнь айларда дес-дараалаштыр 12,6; 82,8; 4,6 хуу турган).

Теведен аңгыда, ажыл-агыйларда куштуң болгаш шупту малдың баш саны өзүп турар. Мыйыстыг бода малдың баш саны 114,5 муң четкен, хой, өшкү — 888,0 муң, хаван — 38,7 муң, чылгы — 27,6 муң, куш — 95,1 муң, теве — 136, иви — 1866 баш. Чурттакчы чоннуң ажыл-агыйларында мыйыстыг бода малдың 46,6 хуузу, хаванның 61,8 хуузу, чылгының 42,9 хуузу, хой, өшкүнүң 26,9 хуузу онаажып турар, арат (тараачын) ажыл-агыйларында дес-дараалаштыр 12,9; 18,5; 19,3 хуу болуп турар.

Улуг болгаш ортумак ажыл-агый бүдүрүлгелеринде 2002 чылдың бо үезі-биле деңнээрге, хой, өшкүнүң баш саны 2,6 хууга, хаван — 7,3 хууга, куш — 10,6 хууга, иви — 18,6 хууга көвүдээн. Тевениң баш саны 4,8 хууга, мыйыстыг бода мал — 7,0 хууга, чылгы — 15,2 хууга кызырылган. Хой, өшкүнүң өлүп хораары 6,3 хууга, мыйыстыг бода малдың — 36,8 хууга кызырылган, хаван — 32,1 хууга көвүдээн.

2002 чылдың бо үезі-биле деңнээрге, анай, хураганның баш саны 8,9 хууга эвээжээн, хаванның баш саны 32,1 хууга көвүдээн.

Бир инектен ортумаа-биле 675 кг сүттү саап алган, эрткен чылдың январь-июньда 702 кг турган. Төрүүр кыс дагаадан 40 чуурганы алган, эрткен чылын 53 турган.

ТРАНСПОРТ БОЛГАШ ХАРЫЛЗАА

Чүк сөөртүлгези. Өнчүнүң бүгү хевирлериниң автомобиль транспорту-биле 2003 чылдың январь-июнь айларда 498,6 тонна чүктү сөөрткен, эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, 97,5 хуу болган. Агаар транспорту-биле чүк сөөртүлгезиниң ниити хемчээли 55,4 тонна болган, 2002 чылдың ол үези-биле деңнээрге, 3,1 хуу хөй болган.

Пассажирлер аргыштырылгазы. Транспорттуң бүгү хевирлери-биле 9,6 млн.кижини ыңай-бээр аргыштырган, эрткен чылдың январь-июнь-биле деңнеп көөрге, 114,5 хууга көвүдээн.

Харылзаа. Харылзаа бүдүрүлгелери 76,3 млн.рубльге харылзааның ачы-дузазын чедирген, ооң иштинде чурттакчы чонга — 35,7 млн.рубльдиң. Ниити ачы-дуза чедирилгезиниң 46,7 хуузу чурттакчы чоннуң ачы-дуза чедирилгезинге онаажып турар, эрткен чылдың бо үезинде 43,6 хуу турган.

ТУДУГ

Өнчүнүң янзы-бүрү хевирлериниң болгаш организацияларның бо чылдың январь-июнь айларда акшаны бүгү дөстеринден инвестицияның ниити хемчээли (немээн өртекке үндүрүглер чокка) 229,5 млн.рубльди шиңгээдип алган, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 20,8 хууга хөй болган. Инвестицияның кол дөзү республика бюджеди болуп турар, 48,6 хуузу.

Керээлиг тудуг ажылдарының ниити хемчээлин 207,2 млн. рубльге күүсеткен, ол эрткен чылдың деңнелинден 25 хуу хөй болуп турар. Бо чылдың алды айларында 5,1 муң дөрбелчин метр чурттарга шөлүн ажыглалга киирген, ол эрткен чылдың деңнелинден 34,2 хуу бедик болуп турар.

БАРААННАРНЫҢ ХЕРЕГЛЕЛ РЫНОГУ

Республиканың хереглел рыногунда бо чылын үүрмектеп садар бараан саарылгазының ниити хемчээли ай санында өзүлделиг болуп артпышаан. Үүрмектеп садар садыглаашкынның саарылгазы, ниитиниң чемненилге черлерин киириштир алырга, 2003 чылдың деңнештирген өртектери-биле 1450,2 млн.рубль болган азы 13,0 хууга өскен.

Бараан саарылгазы улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелериниң 20,3 хуузундан, биче бүдүрүлгелериниң 33,1 хуузундан, эт-херексел, холушкак болгаш аъш-чем рыноктарынга садыглаашкынның 46,6 хуузундан тургустунган.

Үүрмектеп садар садыглаашкынның саарылгазының макроструктуразында аъш-чем бараааннарының деңзигүүрү 56,9 хуузу, аъш-чемге хамаарышпас бараааннар — 43,1 хуу.

2003 чылдың июль 1-ниң байдалы-биле алырга, үүрмектеп садар бараанның бүдүрүлгелерде курлавыры 60,0 млн.рубль, азы 23 хүнге чедер.

ТӨЛЕВИРЛИГ АЧЫ-ДУЗАЛАР

Чурттакчы чонга көргүскен төлевирлиг ачы-дузаның хемчээли 323,2 млн.рубль болган, деңнештирген өртектер-биле алырга, 2002 чылдың январь-июнь айларның деңнелинден 7,8 хуу хөй болуп турар.

Коммунал ажыл-агый адырында, транспорт болгаш турисчи ачы-дузада, харылзаа, аалчылар болгаш ниити чурттарга бажыңнарында, культурада болгаш өөредилге системазында төлевирлиг ачы-дузаларның боттандырарының ниити хемчээли кончуг дүрген өзүп турар.

ӨРТЕКТЕР

2003 чылдың июнь айда инфляция (акшаның үне чокталыышкыны) 6,7 хуу болган, 2002 чылда 5,0 хуу турган. Аъш-чем бараааннарынга өртектер 6,4 хууга, аъш-чемге хамаарышпас бараааннарга 4,1 хууга, ачы-дуза чедирилгезинге тарифтер — 15,1 хууга өскен. Үлетпүрге өртектер көргүзүглери 2002 чылдың декабрьда 118,8 хуу турган болза, бо чылдың июньда 109,4 хуу болган.

САҢ-ХӨӨ

2003 чылдың январь-май айларда улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелер 147,4 млн.рубль карылгалыг болган. 2002 чылдың ол-ла үезинде 89,5 млн.рубль турган.

Бо чылдың июнь эгезинде улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелериниң ниити албан төлээр өрези (кредитор өре, банкыларда болгаш чээлиде өре) 2324,8 млн.рубль, ооң иштинде хуусаазын эрттирипкен өре — 1697,7 млн.рубль.

Хуусаазы эрткен кредитор өрениң ниити түңү 1468,7 млн. рубль, азы ниити өрениң 76,8 хуузу болуп турар. Хуусаазын эрттирипкен чээли өрениң структуразында бюджетче төлелгелер — 21,4 хуу, күрүнеңиң бюджеттен дашкаар фондуларже төлелгелер — 25,7 хуу, хандырыкчыларда өре — 41,5 хуу четкен.

Банкылардан алган чээлиде болгаш чээшкиннерде өрелериниң ниити түңү 412, 8 млн.рубль, ооң иштинде хуусаазы эрткен өрелер — 229,0 млн.рубль. 2003 чылдың июнь 1-ниң байдалы-биле алырга, дебитор өрениң ниити түңү 1051,6 млн.рубль, соң иштинде хуусаазы эрткен өре — 677,6 млн.рубль.

Хайгааралга алдынган бүдүрүлгелериниң күш-ажыл төлевиринге акша-хереңги төлелгезиниң талазы-биле хуусаазын эрттирген өрезиниң ниити түңү 2003 чылдың июль 1-ниң байдалы-биле алырга, 135,7 млн.рубль болгаш эрткен чылдың бо үезі-биле алырга, 11,5 млн.рубльге көвүдээн (9,3 хуу). Хуусаазын эрттирген өрениң ниити түңүнде бүдүрүлге адырларының өрезиниң үлүү 68,3 хуу, социал адырның 29,5 хуу, өске адырларның — 2,2 хуу. Бир ажылдакчыга хамаарыштыр күш-ажыл төлевириниң талазы-биле хуусаазын эрттирген өре 9776 рубль, ооң иштинде бүдүрүлге адырларында — 9385 рубль, социал адырда — 11938 рубль.

АМЫДЫРАЛДЫҢ ДЕҢНЕЛИ БОЛГАШ ЧУРТТАКЧЫ ЧОННУҢ ОРУЛГАЛАРЫ

Чурттакчы чоннуң кижи бүрүзүнге хамаарыштыр акша орулгалары 2003 чылдың январь-июнь айларда айда 2545,8 рубль болган. Боттуу-биле бар акша орулгалары (албан төлээр төлелгелерни болгаш дадывырларны казып кааптарга, арткан болгаш хереглел өртектериниң чыынды индекизи-биле эде көрген орулгалар) 2002 чылдың деңнелинге көөрде, 6,8 хуу өскен.

2003 чылдың ийиги кварталында амыдырап-чурттаарынга эргежок чугула үүлдериниң хемчээли чурттакчы чоннуң бир кижизинге хамаарыштыр айда ортумаа-биле 2306 рубль, ооң иштинде ажылдап шыдаар кижиге — 2434 рубль, пенсионерлерге — 1721 рубль, ургларга — 2346 рубль болган. Айда ортумаа-биле санаттынган шалың акшазы 2003 чылдың май айда 4143,7 рубль болган. 2002 чылдың май ай-биле деңнээрге, 18,1 хууга өскен.

2003 чылдың июнь төнчүзүнде күрүнеңиң чонну ажылга хаара тудар албанының органнарынга учетка ажыл дилеп турар 13,8 муң хамаатылар турган. Оларның иштинден албан езузу-биле 11,4 муң кижи ажыл чок деп хүлээп көрдүнген. Оларның 62,3 хуузунга ажыл чок чорук талазы-биле ажыл чоктарның пособиезин тывыскан.

Демография. 2003 чылдың январь-май айларда республикага чоннуң чайгаар өзүлдези 1000 кижиге онааштыр 4,5 кижи болган, ооң мурнунда 2,8 турган. Чурттакчы чоннуң өзүп көвүдээр чоруу — 10,2 хууга өскен болгаш 1000 кижиге онааштыр 19,5 чаш уруг төрүттүнген.

1937 кижиниң өлгени бүрүткеттинген (2002 чылдың январь-майда 1914 турган). Чаштарның өлүп хораар чоруу — 5,8 хууга кызырылган болгаш 1000 чаа төрүттүнгеН чаштарга онааштыр 31,0 чаш уруглар 1 хар чедир назылыг тургаш өлген, 2002 чылдың январь-май айларда 32,9 турган.

2003 чылдың январь-майда ХБАБ органнарынга 539 бадыланчылганы болгаш 279 чара бадыланчылганы бүрүткээн. Бадыланчылга 97-ге көвүдээн, чара бадыланчылга 11-ге кызырылган. 1000 бүрүткеттинген бадыланчылгага 497 чара бадыланчылга онаажып турар (2002 чылдың январь-майда 631 турган).

Чурттакчы чоннуң аарыыр чоруу. Бо чылдың алды айларында республика девискээринде бүрүткеттинген халдавырлыг аарыгларның бадып турары билдинген. Ижин-шөйүндүнүң болгаш респиратор-вирустарының эпидемиязы нарын байдалда турар.

Корум-чурум үрээшкини. Республика ИХЯ-зының санмедээлеринден алырга, 4549 кем-херек үүлгедиишкини бүрүткеттинген. Чурттакчы чоннуң 100 муң кижизинге хамаарыштыр 1462 кем-херек үүлгедиишкини онаажып турар, эрткен чылдың январь-июньда 1436 турган. Үптээшкин, хулиганзыг чорук, өскениң өнчүзүн оорлаары, өлүм-биле доозулган озал-ондак, экономиктиг кем-херек үүлгедиглери, наркотиктер-биле холбашкан кем-херек үүлгедиглери өзүп турар. Кем-херек үүлгедиишкиннерин илередип тывары 51,4 хуу болган, эрткен чылдың бо үезинде 37,2 турган.

ТР-ниң Статистика талазы-биле күрүне комитеди.

Уруглар болгаш дыштанылга

ЧАЙГЫ ЛАГЕРЬЛЕРНИ КЕЗИП ЧОРААШ...

Эрткен неделяда Бай-Тайга кожуунну чайгы дыштанылга лагерьлерин таныштырып тура, Ниити болгаш профессионал өөредилге яамызының чайгы лагерьлер хынаар учет-аналитиктиг төвүнүң ажыл-чорудуунуң ниити угланыышкын, сорулгаларын база айыткан бис. Ам учет-аналитиктиг төптүң комиссия кежигүннериниң дараазында четкени Ак-Довурак хоорай, Барыын-Хемчик кожуунну стационар база хүндүскү лагерьлерин таныштырар-дыр бис.

Ак-Довурак хоорайга келген баштайгы хүнүвүс школа чанының хүндүскү лагерьлериниң хыналдазындан эгелээн.

«Хозяюшка». «Чодураа» өөредилге-бүдүрүлге төвүнүң баазазында тургустунган бо лагерьде колдуу-ла биргикласс-чылар дыштанып турар. Уругларны бичиизинден тура күш-ажылга ынак, келир үеде бодунуң амыдыралының ээлери болур кылдыр кижизидер сорулгалыг ажылдап турарын лагерьниң начальниги Галина Чигир-ооловна Сарыглар чугаалады.

Бистиң чеде бергенивис хүн Ак-Довурак хоорайның хүндүскү лагерьлериниң ийиги сезонунуң байырлыг хаашкыны-биле капсырлажы берген болган. Ынчангаш "Хозяюшканың» бичии дыштаныкчылары база каас-чараш кеттинген, ада-иелери, башкыларынга солун концертин көргүзеринге белеткенип турдулар. «Акшаландырыышкын талазы-биле хомудалывыс чок. Кожуунну өөредилге килдизи-биле керээ чарып каан садыгдан үргүлчү ногаа, чимис аймаан ап тур бис. Культура-массалыг ажылдарны база лагерьниң кижизидикчи башкызы Ч.М.Канчыыр биле студент вожатый А.Н.Авыр-оол хүннүн-не эрттирип турар" деп, лагерьниң начальниги тайылбырлады. Лагерьниң уруглары, хоорай иштинде-даа болза, мооң мурнунда чедип барып чорбааны «Хемчиктиң сылдызы» солуннуң типографиязы, трикотаж фабриказы дээн ышкаш солун черлерже экскурсиялааннар. Шупту кады хүрээге барып, номга база олуруп алганнар.

Лагерь дыштаныкчыларының бир барыксаар чери – «Чодураа» өөредилге-бүдүрүлге төвүнүң өөреникчилериниң чогаатканы кылыгларын, дааран хептерин делгээн музей-залга келдивис. Өрээлдиң ортузунда столда чыскаалыпкан каас-шиник идик-хептиг ойнаар-кыстар көрүштү чайгаар-ла боттарынче тырта бээрлер. Далган, вермишель аймаан кадырып, будуп тургаш кылган янзы-бүрү хевирлер, чуруктар, хээлеп каан стол шывыглары, платьелер, национал идик-хеп уран холдарның ижи-шывыглары, платьелер, национал идик-хеп уран холдарның ижи-шыр деп херечилеп турар.

— Лагерь уругларын бээр киирип кээрге-ле, бир дугаарында ойнаар-кыстарга баарлар. Ынчангаш уруглар аразынга «Мен болгаш мээң «Барбим» деп мөөрей эрттиреривиске, дыка сонуургалдыг кириштилер — деп, вожатый Анюта чугаалады.

Дүштеки чем (бир дугаар – манчы, ийи дугаар –эттиг капуста) соонда, уруглар солун концертин бараалгаткан. Башкылар «Лагерьниң хартыгазы, топтуг-томаанныы, эреспейи...» дээш, аңгы-аңгы номинациялар-биле кижи бүрүзүнге шаңнал-белектерни тывысты.

«Юный эколог». «Хозяюшка» лагеринден ырак эвесте уруглар садында турумчаан бо хүндүскү лагерьге база-ла концерт үезинде чеде бердивис. Лагерь ажылының кол сорулгазы уругларны бойдуска ынак, хумагалыг болурунга өөредиринче угланган дээрзин лагерьниң начальниги Ирина Айыт-ооловна Дондуп таныштырды. «Юный эколога» 1-4 класс назылыг 25 уруг дыштанып турар. Черле ынчаш шупту хүндүскү лагерьлерге хамаарыштыр алырга, ада-иелериң төлеп турары 70 рубльди хүн бүрүзүнге хуваптарывыска, 4 рубль 66 көпеек болур. 4 рубль-биле хүннүң-не 4 катап хоолулуг чемненип, ойнап-хөглеп, ажыктыг чүүлдерге өөренип алыр мындыг байдалды уругларга тургузуп берген күрүневистиң улуг ачызын тайылбырлап илередири берге.

Бо лагерьниң уруглары: «Хостуг үевисте тоолдар номнары, «Сылдысчыгаш» номчуп турар бис» деп сонуургаттылар. Лагерь соонда чамдыктары Кызылга кээр, а бир чамдыктары ада-иезибиле аржаннаарлар.

«Хамнаарак». №2 школаның бажыңында турумчаан хүндүскү лагерьге кээривиске, байырлыг хаашкынның «Ак-көк отчугажы» («Голубой огонек») эртип турар болду. Июль айның Соок-Ирейи биле Харжыгажы (лагерьниң начальниги Урана Көгеловна Ооржак биле студент вожатый Айдысмаа Содунам) бичии дыштаныкчыларга аъш-чем, белектерни үлээн. Эге класс өөреникчилери-биле ажылдаарынга бергелер тургустунуп, психологтуң сүмези херек апаар бе дээрзин сонуургаарымга, Ирина Тугунаева (студент вожатый): «Бистиң университетте педагогика, психология эртемнеринде бичии уруглар-биле канчаар ажылдаарын база ханы өөредип турар» деп харыылады.

«Таежный». Хоорайның бо стационар лагери тайга-таскыл ортузунда-даа турар болза, Ак-Довурак – Абазаның асфальтылыг оруу-биле хала чокка чеде бердивис. Бичежек суур хире девискээрде туттунган пансионат бажыңнар, столовая, чунар-бажың, кызыл-булуң бажыңы, уруглар ойнаар шөл. Тайга черниң агаар-бойдузун бадыткаанзыг хенертен келген суггур чаашкын хуундан саарып турган ышкаш кудуп турза-даа, отрядтарның чурттап турары бажыңнарны эргий кезидивис. 2-ги сезон дүүн чаа-ла эгелээн хирезинде-ле өрээлдер аайланып четтигипкен, башкыларның планажылдары четчелеттинген. Шупту өрээлдерде туткан улуг карака печкаларны одаптарга, тайганың өл-шыгы-даа ындыг айыылдыг эвес. Уругларны назыхарының аайы-биле отрядтарга чарган болгаш ыңайлаан тудумна, бичии-бичии уруглар бисти уткуп келир болду. Мооң мурнунда четкенивис стационар лагерьлерге бодааргa, «Таежный» лагериниң уруглары 8 эвес, а 7 шак чартыкка чедир удуурлар.

Кежээки чем соонда уруглар-биле ужуражылга-профилактиктиг оюн-кичээлди «Сайзырал» психолог-эмнээшкинниг төптүң башкылары эрттирген.

Колдуу-ла үстүкү классчыларның өөреникчилери болур (хөй кезии Кызыл, Ак-Довурак школаларындан) уруглар-биле чугаалашкаш, 5-6 чыл-даа улаштыр дыштанып турарлар бар-дыр деп билдим. Оон ыңай лагерьниң элээди дыштаныкчыларының харыыларындан келир үениң аныяктарының делегей көрүүшкүнү, бодалдары-биле таныжары солун болду.

—Ыяап-ла бо лагерьге дыштаныр деп күзел канчап тыптып келгенил, уруглар?

—Бойдузу чараш, солун, хандырылгазы эки, дискотекалар база эртип турар.

—Лагерьге долу, 100 хуу дыштанылга кымдан эң-не кол хамааржыр деп бодаар силер?

—Боттарывыстан. Ынчалзадаа башкылардан база кол хамааржыр. Башкыларывыс бисти хүндүлээр болза, бис база ындыг хамаарылгылыг болур бис.

Хүндүскү лагерьлерниң бичии дыштаныкчыларындан стационар лагерьлерниң үстүкү классчыларының аажы-чаңында, боттарын алдынарында-даа ылгалдар улуг дээрзи билдингир. Элээди уругларның кол өттүнүксээр кижизи – эш-өөрү апаар болгаш ындыг ийикпе азы кижизидилгезинде бе, улуг кижилерге хамаарылгаларындан чамдык чараш эвес талалар база көскү. Хыналда комиссия бир улуг-классчылар өрээлинге кире бээрге, эки-менди-даа чок, орунда чыткылаарлар база бар болган , оларның бирээзи — Кызылдың күрүне лицейиниң өөреникчизи уруг.

—Уруглар, демин чаа көргүзүглер үезинде аныяктарның арага, таакпыга канчаар удурланып турарын, олар кадыкка, ниитилелге улуг хора чедирип турар дээрзин ойнап көргүскен болгай силер. Силерниң бодалыңар-биле анаа бо кудумчуда кылаштажып чоруур аныяктарның каш хуузу шак ынчаар арага, таакпыга удурланып шыдаар тура-соруктуг деп санаар-дыр силер?

—Чүгле 40 хуузу.

—Чүге?

—Чүге дизе аныяктарның хөй кезии-ле араганы ижип, таакпыны тыртып чоруур деп билир бис. Чамдык улус ындыг болуксавас-даа болза, эштеринден аңгы кижи болбас дээш оларны өттүнер. Ажыл чок аныяктар база хөй. Анаа-ла үе эрттирер дээш багай чүүлдерже сундуга бээрлер база эвээш эвес.

—Хостуг үелерни канчаар эрттирер болза экил?

—Салым-чаяанын сайзырадып, бөлгүмнерже барып өөренип, келир үезин бодап чурттаар.

Уруглардан чайгы дыштанылгазын кааа уламчылаарын айтырарымга, «кожуунда төрелдеривиске, аржаннаар, курорт баар бис» деп харыыладылар. **«Чайын ада-иезинге дузалажып, акша ажылдап ап база болур болгай»** дээримге, «Ийе, садыгжы, кассир, кондуктор кылдыр-даа ажылдап болур. Күзел биле чүткүл-ле турар болза, кандыг-даа ажыл ажырбас" деп түннедилер.

Оон дараазында «Бо айда Тыванын төөгүзүнге арткан кандыг болуушкуннуң юбилейлиг оюн демдеглээр ийик бис?» дээн айтырыымга «Наадым» дээш, оон арай оожургап, шупту шимээн чок барганда, бирээзи харын «Аа, алдан-маадырларның каш чылы ийик, 25 чылы ышкаш эвес ийик бе?» деп сагынды. А 120 деп сан кымның-даа бажынче кирбейн барган. Ынчалза-даа чогум **«Алдан-маадырлар деп кымнарыл ол?»** деп айтырыгга харыыларны мактап болур.

Гульжана Биче-оол, Кызылдың №5 школазы:—Ядыы чоннуң аразындан байларга удур хосталга дээш демисешкен кижилер. Олар бөдүүн чонга болчуп, байларның мал-маганын үлеп берип турган.

Надя Монгуш, Кызылдың №12 школазы:— Ынчангы байларның көрүжү-биле туразы улуг, оор улустар болуп турган. Ынчалзадаа аар базындырыгдан шыдаш-пайн, тура халыышкын кылып турган улус деп бис билир бис.

— Тыванын төөгүзүн билирдир силер. Тыва нациявыстың чоргааралы – төрээн тыва дылывыс болгай. Бир эвес кандыг-бир дыл шуут уттундуруп чиде бээр болза, нация база эстип болур деп бадыткал бар. Амгы үеде ылаңгыя хоорай аныяктары арыг тыва дылынга чугаалашпастаан, харын-даа тыва дылды шуут билбес болгулаар. Аңаа хамаарыштыр чүнү чугаалаар силер?

—Тыва дыл –бистиң төрээн дылывыс. Дылды улам сайзырадыр деп бодаар болза, чаагай чаңчылдарны база утпайн сагыыр болзувусса эки деп бодаар бис. Тыва дылды арыг билири-биле деңге орус дылды билири база чугула. А төрээн дылын билбези дээрге-ле ол кижиниң четпес талазы-дыр деп санаар бис.

Уругларның бодалдары-биле чөпшээрешпес аргажок. Черле ынчаш литературлуг дылга чугаалажып, бодалдарын шын, чараш илередип билирин эскердим. А дараазында **«Сөөлгү салгалдың тыва чогаалчыларындан адап көрүүнерем»** дээримге, В.Көк-оол дээш, үндезилекчилерни адааргa, хоорайның чамдык школаларында тыва чогаал эртемин башкылап турар ирги бе деп арай-ла дадагалзай бердим.

Кежээкиниң 11 шак чоокшулап олурда, 2-ги сезоннуң баштайгы дискотеказы уругларны чалай берди.

Эртенинде, ажылчы хүн чаала эгелеп турар өйде, Барыын-Хемчик кожуунну төвү —Кызыл-Мажалыкка келдивис. Кожуунну өөредилге килдизиниң эргелекчизи Владимир Очур-оолович Ооржак хыналда комиссиязы-биле кады лагерьлер кезиирингe шагда-ла белен олур.

Үевистиң кызыызы-биле чүгле Бижиктиг-Хая, Аянгаты баар кылдыр шиитпирлээш, чоруурувустуң кыры турда, өөредилге килдизинде дүвүренчиг байдал тургустунган болду: Аянгаты суурга дыштанып турган ийи оолду суурнуң угааны багай кижизи эттеп каан дээрзин дыңнадыпты. Кезээде соок чепсээн бодунда ап алган чоруур ол кижи чүнү-даа канчап кааргa, "кадыы багай" дээн саазын-документизи ону хоругдалдан камгалап турар, ынчангаш кижилерже чаңгыс эвес удаа халдаашкын кылып чоруп турар дээрзин кожуун төвүнүң чурттакчылары безин билир.

"Сайзырал" психолог-эмнээшкинниг төптүң башкызы Саида Артына оолдарга, аваларынга эмнээшкинниг сеанс чорудуп ажылдаары-биле артып калган.

«Солнышко» — Бижиктиг-Хая суурнуң ортумак школазының хүндүскү лагери. Школа директору Галина Николаевна Сендаш лагерьниң начальниги бооп ажылдап турар. Уругларны компьютер техниказынга өөредирин кол сорулга кылып ажылдап турары онзагай. Школаның 2 компьютеринге лагерьниң уругларын информатика башкызы Надежда Максимовна Саая өөредип турар. Меңги, Шолбан, Амыртаа улуг сонуургал-биле ойнап олурлар. А даштын аныяк студент вожатыйлар Эрес биле Аржаана уруглар-биле лаптулаан турлар.

Лагерьниң дыштаныкчылары ойнап өөренмишаан, суур чоогунуң чурумалдыг чараш бойдустуг черлеринче, бижиктиг хаяларынче экскурсиялап кезээннер.

«Дамырак». Кожуунну өөредилге килдизиниң бо стационар лагериниң 2-ги сезонунда 96 өөреникчи дыштанып турар. Лагерьниң начальниги Хүрең Орус-ооловна Донгак уругларны күш-культура, спортка ынак болурунга өөредир сорулгалыг ажылдап турарын таныштырды.

Эмчиниң өрээлинден үнгеш, уругларның чурттап турар өрээлдерин эргий кезидивис. Коридорнуң эң-не ужунда өрээлче бакылаптарымга, хөй-ле саазыннар, краска, гуашь, карандаштар аразында бир оол чуруттунуп олур. III-кү отрядтың аныяк чурукчузу Мерген Монгуштан (9 класс) чүнү чуруп турарын сонуургаарымга: "Бурунгу хүн лагерьниң турисчи следу болган. Слетка тураскааткан хана солуннар мөөрейинге белеткенип турарывыс ол-дур" деп харыылады. Даглар аразында черде турисчи кокпаларның шаптараазыннарын эртип турар эштерин саазында үндүр чуруп алган болду.

Барыын-Хемчик кожуунну чамдык кожууннардан ылгалы – уругларның чайгы дыштанылгазынче кожуун чагыргазының сагыш салыышкыны. Кожуун чагыргазының даргазы Алексей Монгушович Маркс-оол Абакандан музыкалыг төптү саткаш, боду маңаа, «Дамырак» лагеринге, эккеп берген болду.

Хүннүң ийиги чартыында Кызыл-Мажалыктың өөредилге килдизинге болган түннел хуралга учет-аналитиктиг төптүң кежигүннери кожуунда база Ак-Довурак хоорайда танышканывыс уругларның чайгы лагерьлериниң ниити белеткели эки деңнелде дээрзин демдеглээн. Кожуунну келир үези — бөгүнгү өөреникчилериниң долу дыштанылгазынга улуг сагыш салыышкынныг болган кожуун чагыргазының ажылын Өөредилге яамызының сайыдының оралакчызы У.С.Ондар үнелээн. Шынап-ла, бурунгаар көрүштүг, ажылынга бердинген кижилерниң кылган ижи түннелдиг болур дээри ышкаш, Ак-Довурак хоорайның «Таежный», кожуунну «Солнышко», «Дамырак» лагерьлерин республиканың үлегерлиг лагерьлериниң одуруунче киирип болур-дур.

Тайгана ОЧУР.

Солун болгаш номчукчу

ЭЛЕДИР ЭРГИПТЕР

Мөңгүн-Тайга кожуун — республиканың эң ырак, онзагай чараш булуннарының бирээзи. Чурттакчы чон республиканың, чурттуң амыдыралының ниити агымын "Шын" солуннуң арыннарындан билип алыр чаңчылдыг болгаш аргалыг. Солун, сеткүүлдерден эң хөй чагыдылга "Шында" болуп турар. Кожуунның чурттакчылары эртен-кежээ өйлеп чырыдар электри энергиязының ачызында телевидениениң 1, 2-ги каналдарын көрүп турар. Тыва канал база чок.

— "Шынның" чаа үнген дугаары биске эргим. Чамдыкта ол солун бүдүн кудумчуну эледир эргиптер-даа салымныг. Найысылалдан ырак чердаа болза, солун улуг дыка саадавайн чедип келир-дир. Почтачывыс Самат деп чазык чаңныг кызывыс бар, келген санында "Үзүктелиишкин болуп тур бе?" деп сагыш човап чугаалажыр. А кажан чагыдылга төнер чоокшулап чорда, баш бурунгаар сагындырып чедип кээр. Харын-даа квитанциядан өрү алзы эккеп бээрге, чагыкчы кижиге орук ажык болурдур — деп, "Шын" солуннуң хоочун чагыкчызы, ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы, Мугур-Аксы суурнуң чурттакчызы пенсионер **Николай Делгерович Иргит** акый чугаалап олурар.

Мөңгүн-Тайга кожуунда 6000 хире чурттакчы, 1300 өреге бар. Кожуунның почта салбырының эргелекчизи **Айлаң Сааяевна УСПУН-ООЛДУҢ** дыннатканы-биле олар неделяда 3 катап Хандагайтыже кирип, солуннар, чагаларны эккеп турар. Почта эргелели 2 машиналыг, удавас кожуун төвүнге бензин кудар станция ажыдар сорулгалыг. Олар пенсия акшазын база үлээр хүлээлгелиг.

Чагыдылга талазы-биле айтырыгларны Ольга Маспый-оол билдилиг удуртуп турар. Самат Бадын-оол 9 дугаар чыл Мугур-Аксы суурнуң чурттакчыларынга солун, сеткүүл чедирип, чагыкчылар-биле сырый харылзаалыг ажылдап турар. Бо хүннерде 2-ги почтачы немешкен. Саида Каң-оол — почта салбырында 15 чыл ажылдап турар, ажылдың угшиин ханы билир бүзүрелдиг дузалакчы.

Чагыкчыларның хөй кезии пенсионерлер болуп турар. Кожуунның албан черлери, чамдык ажылдакчылар солун, сеткүүлдү "оярын" кызытсадаа, почта ажылдакчылары акша үнген организацияларны кезип, чамдыкта чегдирип азы үзүктеп төлээр арганы берип турганының түннелинде, чагыкчыларның саны эвээш-бичелеп өзүп турар. "Шын" солуннуң чагыдылгазы 1-ги чартык чылдан 15 сан көвүдеп, 286 четкен. Кожуунның почта салбырының ажылдакчылары чоокта чаа профессионал байырлалын демдеглеп эрттирип тура, эки көргүзүглерлиг ажылдакчыларындан аңгыда, доктаамал 3-4 чедир чагыдылгалыг идепкейжи чагыкчыларын демдеглеп шаннаарын утпааннар. Оларның аразында Николай Иргит.

Чойганмаа САТ.

Авторнуң чуруу.

Камгаладылга фондузунда

ЭМЧИЛЕРГЕ ДУЗАЛАВЫШААН

Бүгү-россияга база республикага ыяап-ла медицина камгаладылгазын киргениндан бээр 10 чыл бооп турар. Бо ажылды түннеп көөр болза, 1991 чылда РФ-тиң чурттакчы чонун ыяап-ла медицина камгаладылгазынга хаара тударының дугайында хоойлу үнген, аңаа үндезилээш, ыяап-ла медицина камгаладылгазының фондуларының тургустунганы ол үеде чаңгыс шын шиитпир болган, чүге дээрге ынчан чурт рынок байдалынче шилчип турда, фонд кадык камгалал адырының хөгжүлдезинге улуг деткимче болган.

Эге чадазында чаа тургустунган фондунуң ажылын билбейн, чамдык эмнелге черлери камгаладылга хевиринче чигзинип көрүп, оожум кирип турганнар. Кажан аарыг кижилерни эмнээни дээш немелде төлевирни ажылдап эгелээш, улаштыр фонд-биле демниг ажылдап эгелээннер. 2003 чылдан эгелеп республиканың төп эмнелгелеринден аңгы 5 участок эмнелгелери дорт ыяап-ла медицина камгаладылга системазынче кирипкен. Торгалыгның, Нарынның, Балгазынның, Чербиниң участок эмнелгелеринге чедип, семинарларны фондунуң специалистери эрттирген бис.

1993 чылдан бээр баштайгы үеде үгле ажылдап турар кижилерни ыяап-ла медицина камгаладылгазынга хаара тудуп, полистерни берип турган болза, амгы үеде республиканың шупту чурттакчы чону камгалаттынган. Холунда полис чок кижилер чогуур документилерлиг фондунуң килдизинге бижиттирип алыр, ол медицина полизи Россияның бүгү девискээринге күштүг, ыңай-бээр чоруур таварылгада кагбас болза эки. Эмнелге ажылдакчылары аарыг кижиге дүрген эмчи дузазы чедирер таварылгада полизи чок-даа болза, дузалаар ужурлуг, а улаштыр эмнээр апарза, ынчан полисти негеп алыр. Ажылдавайн турар кижилерни — чаш уруглар, студентилер, пенсионерлерни, тояанчыларны кожуун, хоорай чагырга черлери камгаладыр, ажылдап турар улусту албан-организация черлери харыылаар ужурлуг.

Республиканың ыяап-ла медицина камгаладылгазының фондузу хоорай, кожуун эмнелге черлери-биле дугуржулганы кылгаш, аарыг улусту эмнээни дээш тускай тариф езугаар эмнелгелер-биле санажылганы даңзы аайы-биле чорудуп турар. Мурнунда эмчи ажылдакчыларының шалыңын база төлеп турган болза, ам чем, эм-таң, чымчак эт-херексел статьяларын база чаш уругларның кадыы, гепатитке удур дээш, оон-даа ыңай тускай көрдүнген программаларны хандырып турар.

Ыяап-ла медицина камгаладылгазының фондузунда камгалаттырган кижилерниң эргезин камгалаар сорулгалыг килдис хамаатыларның билдириишкиннерни хүлээп ап, эмнелге черлери-биле дорт харылзаалыг РФ-тиң Тыва Республиканың хоойлуларынга, доктаалдарынга үндезилеп тайылбыр ажылын чорудуп турар. Билдириишкиннерни сайгарып көөрге, колдуу-ла эмнедип тургаш, бодунуң акшазы-биле эм-таң садып турар, хыналда анализтер дужааргa, өртектиг төлевирлер база шынары куду эмнээнинге хамаарыштыр хомудалдарны киирип турар. Бир эвес эмчиге чыда эмнедип тургаш, кол эмнерни боду садып турган болза, эмнелгениң эксперт эмчилери-биле хыналданы эрттиргеш, аарыг кижиге эмнер өртээнден чогуур түннү банк таварыштыр эгидип бээр. Кажан аарыг кижиниң эргезин хажыдып, үезинде хүлээп албайн, куду деңнелге эмчи дузазын чедирип, шынар чок эмнээн таварылгада, фондунуң хамаарышпас эксперт эмчилери Кадык камгалал яамызының специалистери-биле хыналда-экспертизаны ол эмнелге черинге эрттирип, конференцияга түннелди үндүрүп, чамдык таварылгаларда экономиктиг торгаалды буруулуг ажылдакчыларга, эмнелге черлеринге үндүрүп турар. Судка чедир сайгарылганың түннелибиле чөпшээрешпес болза, ол кижи билдириишкинни судка бээр эргелиг. Моральдыг когаралды үгле суд таварыштыр сайгарып көөр.

10 чыл дургузунда килдиске 3881 кижи янзы-бүрү айтырыгларлыг келген бооп турар. Судка чедир сайгарылганың түннелинде 2 млн. ажыг рубльге камгалаттырган кижилерге материалдыг когаралын эгиткен. Аарыг улусту эмнээриниң шынарын хынап көөр сорулгабиле аарыг улустуң боттарының аразынга анкета долдуруп көөрге, эмнелге черлеринде эм-таң чедишпес, орун-дөжек херекселдери эргилээнин, чем кылырының шынары куду деңнелде деп, камгалаттырган кижилер демдеглеп турар. Анкеталарны сайгарып көргеш, түннелиг эмнелге черлериниң удуртукчуларынга дамчыдып, кандыг хемчеглер алдынып турарын демдеглеп турар бис. Эмнелгелерниң киирген дилеглерибиле төпчүткен арга-биле эм-таң, эмнээринге чугула херекселдербиле 1994 чылдан бээр 62 млн.ажыг рубльге хандырып турар, а 2002 чылда 19 млн.500 муң рубльге эмнерни берген.

2002 чылда республика деңнелдиг ыяап-ла медицина камгаладылгазында хаара туткан улустуң эргезин камгалаарыбиле чөвүлел тургустунган, ооң кежигүннеринде янзы-бүрү хөйниити черлериниң ажылдакчылары, адвокаттар, эксперт эмчилер кирип турар. Ам сорулгавыс — ыяап-ла медицина камгаладылгазының системазын сайзырадыры, Кадык камгалал яамызы-биле республиканың чонунуң кадыкшылын экижидеринге, камгалаарынга демниг ажыг даарывыс чугула.

Нина ОЧУР.

Республиканың ыяап-ла медицина камгаладылгазының фондузунуң килдис эргелекчизи.

Медицина училищезиниң 1993 чылдагы доозукчуларын август 9-та 10 шакта училище чанынга чыглырын дыннадып тур бис.

Чаңгыскурсчулар.

Чеди-Хөл кожуун чагыргазы июль 26-да Хөлчүк арбанынга озал-ондакка мөчээн:

1978 чылда төрүттүнген, Ак-Тал сумузунда дузалакчы малчын **Марсиана Кызыл-ооловна ЭРТИНЕНИҢ**;

1978 чылда төрүттүнген, Кызыл хоорайда №1 ОПТУ-да башкы **Шораана Анатольевна КЕНДЕННИҢ;**

1978 чылда төрүттүнген, Ак-Тал сумуда "Артыш" уруглар садында кижизидикчи башкы **Шончалай Дог-ооловна ДОКАН-ООЛДУҢ;**

1978 чылда төрүттүнген, Чеди-Хөл кожуун эмнелгезинде дээди эртемниг уруглар эмчизи **Аржаана Алексеевна СЕРЕПТИҢ** ада-иелеринге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Чеди-Хөл кожуунның Ак-Тал суму чагыргазы июль 26-да Хөлчүк арбанынга озал-ондакка мөчээн:

1978 чылда төрүттүнген, Ак-Тал сумузунда дузалакчы малчын **Марсиана Кызыл-ооловна ЭРТИНЕНИҢ**;

1978 чылда төрүттүнген, Кызыл хоорайда №1 ОПТУ-да башкы **Шораана Анатольевна КЕНДЕННИҢ**;

1978 чылда төрүттүнген, Ак-Тал сумуда "Артыш" уруглар садында кижизидикчи башкы **Шончалай Дог-ооловна ДОКАН-ООЛДУҢ;**

1978 чылда төрүттүнген, Чеди-Хөл кожуунның төп эмнелгезинде дээди эртемниг уруглар эмчизи **Аржаана Алексеевна СЕРЕПТИҢ** ада-иелеринге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

СПОРТЧУ ОЮННАРЖЕ ЧАЛАП ТУР

2003 чылдың август 1, 2 хүннеринде Бай-Тайга кожуунның Тээли суурунуң стадионунга **Владимир Хертекович Сүге-Маадырның** чырыткылыг адынга тураскааткан спортчу оюннар бооп эртер.

ПРОГРАММАДА:

август 1-де волейбол, футбол маргылдаалары;

август 2-де хүреш, аът чарыжы, шыдыраа маргылдаалары.

Владимир Хертекович Сүге-Маадырның адын утпайн чоруур чонувусту чаладывыс. **Телефону 3-88-05, 3-58-40.**

ШЫН

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100,
ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор —1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 1-19-87.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—1-18-10, компьютер төвү—1-03-90, культура, өөредилге килдизи—1-03-88, чагаа килдизи—1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистери—1-17-09, тел/факс (394-22)1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.
Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 6807. Чагыг 85.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массальг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация күркомитединиң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыгтынган саннары болгаш еске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.